

0785 b

Ośrodek Badania Opinii
Publicznej i Studiów
Programowych PRiTV

264653

Opracowała:

Katarzyna Stągżyńska

1,7 ad.

K/2017
12 XII
[signature]

Sprawozdanie z badań odbioru widowiska Teatru TV
" PRZED BURZĄ "

W lipcu i sierpniu 1977 roku Telewizja Polska przez osiem poniedziałkowych wieczorów nadawała widowisko Teatru TV "Przed burzą" opowiadające o dyplomatycznych kulisach wydarzeń, poprzedzających wybuch II wojny światowej. Autorami scenariusza "Przed burzą" są Ryszard Frelek i Włodzimierz T. Kowalski, reżyserował widowisko Roman Wieczorek. OBOPiSP przeprowadzał badania odbioru tego serialu w dwóch etapach:

1. bezpośrednio po emisji szóstego odcinka serialu - badanie środowiskowe na stosunkowo nielicznym gronie celowo dobranych mieszkańców Warszawy i stołecznego województwa warszawskiego,
2. po zakończeniu emisji widowiska - na reprezentatywnej próbie ogółu ludności Polski powyżej 16 roku życia.

I. CELE BADAN

Badanie środowiskowe przeprowadzone po emisji szóstego odcinka widowiska "Przed burzą" miały na celu wnikliwą analizę odbioru serialu w dwóch warstwach:

- pierwsza, związana z odbiorem serialu jako widowiska telewizyjnego, swoistej-telewizyjnej-formy przedstawienia wydarzeń historycznych i ich interpretacji. W tej sferze interesowały nas rozmaite elementy odbioru; kluczowe jednak wydają się takie sprawy, jak:

1. sprawa intencjonalności, bądź przypadkowości odbioru, a więc analiza przyczyn oglądania serialu.
2. sprawa atrakcyjności widowiska, czyli analiza treści pochwał

i zarzutów pod jego adresem, stopnia zaangażowania emocjonalnego widzów towarzyszącego oglądaniu oraz liczba obejrzanych przez respondentów odcinków.

3. Sprawa akceptacji widzów dla określonej interpretacji historii zawartej w widowisku, wynikająca z ich refleksji na temat prawdziwości obrazu wydarzeń historycznych, przedstawionego w serialu.

- druga warstwa, związana z odbiorem treści serialu, a więc ze stosunkiem telewidzów do faktów i wydarzeń przedstawionych w widowisku. Ta warstwa analizy jest ściśle związana z pierwszą, ponieważ ujawnia *implicite*, w jakim stopniu widzowie akceptują konwencję historyczną serialu. Zgodnie z tym założeniem wyróżnione zostały dwa problemy, które warte są analizy ze względu na ich kontrowersyjność w oczach i historyków i społeczeństwa, a także ze względu na duże ich znaczenie w konstrukcji widowiska, mianowicie:

1. problem słuszności polityki rządu Rzeczypospolitej Polskiej wobec Niemiec, Anglii i Francji oraz ZSRR w oczach naszych respondentów.
2. opinie naszych respondentów o postaci ministra spraw zagranicznych RP, Józefa Becka.

Badania środowiskowe miały charakter ^{brzdęk} głusi - jakościowych. Najszym zamiarem było uzyskanie pogłębionych wywiadów, a więc spontanicznych i szczerych wypowiedzi respondentów, które pozwoliłyby nam wniknąć szerzej w sposób ich myślenia w widowisku, w charakter argumentacji, wygłaszanych opinii oraz umożliwiłyby wykrycie głębszych uwarunkowań poglądów widzów.

Badania reprezentatywne. Ich celem było przede wszystkim dostarczenie danych ilościowych o recepcji serialu, a mianowicie informacji o rozmiarach jego widowni oraz o ogólnych ocenach, które widzowie ferowali serialowi. Ponadto dla określenia ilościowego

31

znaczenia poglądów respondentów z badań środowiskowych w badaniach reprezentatywnych zostały powtórzone kluczowe pytania kwestionariusza "jakościowego".

II TECHNIKI BADAWCZE

58 Badanie środowiskowe przeprowadzono przy zastosowaniu techniki
59 wywiadu standaryzowanego. Kwestionariusz wywiadu zawierał du-
żą ilość pytań "Otwartych", tj. umożliwiających respondentowi
60 swobodne wypowiedzenie opinii. Do kwestionariusza dołączono
61 składający się z 12 pytań test wiedzy historycznej. Wywiady
62 przeprowadzali specjalnie szkoleni ankieterzy OBOPiSP.

63 Badania reprezentatywne przeprowadzono przy pomocy kwestiona-
64 riusza wywiadu standaryzowanego. Wywiady przeprowadzali ankie-
65 terzy z ogólnopolskiej sieci panelowej OBOPiSP. Do wszystkich
66 respondentów z tej próby wraca się co miesiąc przez okres jed-
67 nego roku, a więc możliwe, że inne są ich reakcje na znaną już
68 z poprzednich doświadczeń osobę ankietera i sytuację wywiadu,
69 niż w wypadku przypadkowych i jednorazowych respondentów z
70 próby celowej.

III. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH POPULACJI

Badania środowiskowe. Próba liczyła 209 osób, z których
wszystkie obejrzały co najmniej dwa odcinki serialu. Aby uzys-
kać pełny wgląd we wszystkie środowiska społeczne potencjalnych
widzów, założono następującą strukturę badanych ze względu na:
podstawowe cechy społeczno-demograficzne:

- równoliczebne podgrupy wyróżnione ze względu na płeć /a więc 50 % kobiet i 50 % mężczyzn /.
- równoliczebne podgrupy w trzech przedziałach wieku:
  - a/. 16 - 29 lat
  - b/. 30 - 49 lat
  - c/. 50 lat i więcej

- równoliczebne podgrupy wyróżnione ze względu na wykształcenie respondentów :
  - a/. podstawowe oraz niepełne podstawowe
  - b/. średnie i niepełne średnie /w tym zasadnicze zawodowe/
  - c/. wyższe oraz niepełne wyższe / w tym pomaturalne /
- równoliczebne podgrupy wyróżnione ze względu na typ zamieszkiwanej miejscowości:
  - a/. wieś
  - b/. małe miasta województwa warszawskiego
  - c/. Warszawa

Struktura próby zrealizowanej w niewielkim stopniu odbiega od założonej. Wymienione wyżej cechy powiązane ze sobą tak, aby równoliczecznie pojawiły się w próbie kombinacje tych cech. Ten zamiar również udało się zrealizować w praktyce.

Ponadto uzyskaliśmy następujące rozkłady trzech innych istotnych cech społeczno - demograficznych:

Tabela I

Przynależność społeczno-zawodowa	Dane w %	/N = 209/
rolnicy indywidualni	11	
robotnicy niewykwalifikowani	7	
" wykwalifikowani	22	
pracownicy umysłowi bez wyższego wykształcenia	28	
pracownicy umysłowi z wyższym wykształceniem	28	
inni	1	
brak danych	3	
Przynależność organizacyjna	Dane w %	/N = 209/
PZPR	21	
ZSL	2	

Tabela I cd.

Przynależność organizacyjna	Dane w %	/N = 209/
SD	1	
organizacje młodzieżowe	8	
nie należą do żadnej organizacji	66	
brak danych	2	
Aktywność zawodowa	Dane w %	/N = 209/
czynni zawodowo	72	
bierni zawodowo	28	

Próba nie odzwierciedla składu społeczno - demograficznego ludności Polski, ale daje wgląd we wszystkie środowiska społeczne.

Badania reprezentatywne. Próba liczyła 1000 osób. Wywiady otrzymaliśmy od 850 osobowej grupy wylosowanych respondentów, wśród których 46 % stanowili mężczyźni i 54 % kobiety. Czynnych zawodowo było 70 % badanych, natomiast osób niepracujących 30 %. Tabela II prezentuje charakterystykę badanej grupy ze względu na identyczne, jak w opisie próby środowiskowej, cechy społeczno - demograficzne:

Tabela II

Wiek	Dane w %	/N = 850/
do 29 lat	31	
30 - 49 lat	36	
50 lat i więcej	33	
Wykształcenie	Dane w %	/N = 850/
podstawowe oraz niepełne podstawowe	55	

Tabela II cd.

Wykształcenie	Dane w %	/N=850/
średnie i niepełne średnie	40	
wyższe oraz niepełne wyższe	5	
miejsce zamieszkania	Dane w %	/N = 850/
wieś	47	
miasto do 100 tys. mieszkańców	29	
miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	24	
Przynależność społeczno-zawodowa	Dane w %	/N = 850/
rolnicy indywidualni	22	
robotnicy niewykwalifikowani	11	
robotnicy wykwalifikowani	40	
pracownicy umysłowi bez wyższego wykształcenia	21	
pracownicy umysłowi z wyższym wykształceniem	4	
inni	1	
brak danych	1	
Przynależność organizacyjna	Dane w %	/N = 850/
PZPR	11	
ZSL	2	
SD	-	
organizacje młodzieżowe	6	
nie należą do żadnej organizacji	81	

78
Nie mamy materiałów, które pozwoliłyby nam ustalić jakie przy-

czynny zadecydowały o braku wywiadów ze 150 osobami wylosowanymi do próby. Należy jednak sądzić, że rozkład podstawowych cech społeczno - demograficznych nie uległby zasadniczej zmianie, gdybyśmy dysponowali również tymi 150 wywiadami. Tak więc uznaliśmy, że zrealizowana próba jest zbliżona do próby reprezentatywnej ogółu ludności Polski powyżej 16 roku życia.

IV INNE ZRÓŻNICOWANIA RESPONDENTÓW UCZESTNICZĄCYCH W BADANIACH SRODOWISKOWYCH

Wiedza historyczna

Sądziliśmy, że poziom wiedzy historycznej respondentów jest czynnikiem o niebagatelnym znaczeniu dla opinii o serialu.

Inaczej mówiąc, poziom wiedzy historycznej w istotny sposób różnicować może odbiór serialu oraz charakter refleksji widzów na temat widowiska. Do kwestionariusza wywiadu dołączyliśmy więc test wiedzy historycznej. Zawierał on 12 pytań o kluczowe dla wydarzeń przedstawionych w serialu fakty i postaci polityków. Każde pytanie opatrzone było pięciopunktową kafeterią, w której znajdowały się trzy odpowiedzi merytoryczne, odpowiedź "żadna odpowiedź nie jest prawdziwa" oraz odpowiedź "nie wiem". Dla przykładu:

"Beck był

a/. ministrem spraw wojskowych RP

b/. ministrem spraw zagranicznych RP

c/. premierem RP

d/. żadna z tych odpowiedzi nie jest prawdziwa

e/. nie wiem "

Trzy spośród 12 pytań testu w zbiorze odpowiedzi merytorycznych / w podanym przykładzie odpowiedzi a - c/ nie zawierały w ogóle odpowiedzi prawidłowej, tak więc właściwa była odpowiedź "d": "żadna z tych odpowiedzi nie jest prawdziwa".

7 pytań testu dotyczyło funkcji sprawowanych przez polityków, pozostałe 5 - faktów i wydarzeń, które miały miejsce w okresie od 1938-1939 roku. Poniżej prezentujemy rozkłady odpowiedzi na pytania testu w zależności od treści pytania:

Tabela III

Treść pytania	Dane w %		
	odpowiedź prawidłowa	odpowiedź błędna	odpowiedź "nie wiem"
z kim Polska miała pakt o pomocy na wypadek agresji	90	5	3
jaką funkcję pełnił Beck	89	-	10
jaką funkcję pełnił Mussolini	88	5	6
kiedy Hitler zajął Czechosłowację	87	4	8
czego dotyczy żądanie Hitlera pod adresem Polski	86	5	8
jaki był status Gdańska przed wybuchem wojny	73	3	23
jaką funkcję pełnił Ribbentrop	65	24	10
co miała połączyć droga eksterytorialna przez "korytarz"	64	9	26
jaką funkcję pełnił Chamberlain	53	23	23
jaką funkcję pełnił Hacka	51	42	6
jaką funkcję pełnił Mołotow	48	26	25
jaką funkcję pełnił Lipski	41	43	14

1/. Procenty nie sumują się do 100, gdyż pominięto z braku odpowiedzi.

Średni odsetek prawidłowych odpowiedzi na pytania testu wynosił 69 %. Respondenci, których uznano za dobrze poinformowanych / 9 - 12 prawidłowych odpowiedzi w teście / stanowili 53 %, respondenci średnio poinformowani / 5 - 8 prawidłowych odpowiedzi / - 35 %, a respondenci słabo poinformowani / 0 - 4 prawidłowych odpowiedzi / - 12 %. Zaledwie kilku respondentów nie udzieliło ani jednej prawidłowej odpowiedzi. Można sądzić, że pewna część respondentów swój poziom wiedzy zawdzięcza serialowi " Przed burzą".

Kobiety wykazały słabszą orientację w problematyce historycznej, niż mężczyźni: 45 % kobiet znalazło się w grupie najlepiej poinformowanych, natomiast mężczyzn - 61 %. Również kobiety częściej, niż mężczyźni udzielały odpowiedź "nie wiem".

Stopień poinformowania rośnie wraz z wiekiem i wykształceniem respondentów. Żaden z badanych posiadający wyższe wykształcenie / lub niepełne wyższe / nie trafił do grupy słabo poinformowanych, a 53 % widzów z wyższym wykształceniem zaklasyfikowało się do grupy najlepiej poinformowanych. Można sądzić, że dla tych respondentów pytania testu były po prostu łatwiejsze, niż dla respondentów o niższym poziomie wykształcenia.

20

V ROZMIARY I STRUKTURA WIDOWNI SERIALU

Informacji o widowni serialu dostarczyły badania reprezentatywne. Spośród ogółu badanych 54 % osób obejrzało przynajmniej jeden odcinek widowiska, 41 % respondentów nie oglądało ani jednego odcinka, a 5 % - nie pamięta, ile odcinków oglądało. Tak więc spośród 850 badanych 462 osoby obejrzały choć jeden odcinek. Można sądzić, że widownia "Przed burzą" byłaby liczniejsza, gdyby nie fakt, że serial emitowano w okresie wakacji i urlopów.

Tabela V

Widzowie	Dane w %	/N = 850/
1 odcinka	6	
2 odcinków	9	
3-4 "	18	
5-7 "	11	
8 "	10	
nie oglądali	46	

Z tabeli V wynika, że grupę widzów systematycznych /tych, którzy obejrzało co najmniej 5 odcinków/ stanowi 21 % ogółu badanych.

Spojrzymy teraz, jak przedstawia się struktura widzów serialu w badaniach reprezentatywnych ze względu na ich cechy społeczno - demograficzne.

Tabela VI

Cechy społeczno - demograficzne	Dane w %			/N = 462/
	Ilość obejrzanych odcinków			
Płeć	1 - 2	3 - 4	5 - 8	
mężczyźni	26	33	41	

Tabela VI cd. 2/.

Cechy społeczno - demograficzne	Dane w % /N = 462/		
	Ilość obejrzanych odcinków		
Płeć	1 - 2	3 - 4	5 - 8
kobiety	29	36	35
Wiek	1 - 2	3 - 4	5 - 8
do 29 lat	37	33	30
30 - 49 lat	25	41	34
50 lat i więcej	21	29	50
Wykształcenie			
podstawowe i niższe	30	30	40
średnie i niepełne średnie	26	37	37
wyższe i niepełne wyższe	15	44	41

Widzowie starsi, pamiętający czasy przedstawione w widowisku, osoby z wykształceniem wyższym oraz mężczyźni, częściej zaliczają się do grupy systematycznych widzów. Spróbujemy wytłumaczyć te zależności. Wydaje się, że mężczyźni bardziej niż kobiety interesują się problematyką polityczno - historyczną, co potwierdzają potoczne obserwacje. Osoby pamiętające czasy przedwojenne zapewne interesowały się serialem /jeśli ilość obejrzanych odcinków traktować jako wskaźnik zainteresowania/ z pobudek emocjonalno - osobistych. Chęć powrotu do własnych wspomnień i przekonania się, jak liczności wybuchu II wojny światowej wyglądają z perspektywy nieznaną dotąd ogółowi oraz chęć sprawdzenia, jak patrzy się na ten okres z perspektywy lat w naszym kraju, mogły wzmocnić w tej grupie respondentów motywację do bardziej systematycznego oglądania serialu.

2/. procenty liczone w stosunku do ogółu widzów, a nie respondentów.

Osoby z wyższym wykształceniem posiadają zapewne większą orientację w tej problematyce i prawdopodobnie nie miały trudności ze zrozumieniem widowiska, a można podejrzewać, że pewna część widzów z niższym wykształceniem zrezygnowała z odbioru programu z powodu trudności tego właśnie typu. Serial należał bowiem do grupy trudnych w odbiorze programów telewizyjnych.

Interesujące informacje przyniosła nam analiza zależności między wynikami osiągniętymi w teście wiedzy a ilością obejrzanych odcinków. Dotyczy to oczywiście tylko badania środowiskowych, ale wydaje się, że w tym przypadku badanie środowiskowe może uzupełnić nasze analizy ilościowe w badaniach reprezentatywnych. Otóż okazało się, że wśród osób, które obejrzały 5 lub 6 odcinków serialu, większość stanowią widzowie, którzy należą do grupy najlepiej poinformowanych /9 - 12 prawidłowych odpowiedzi w teście/. Wydawać by się więc mogło, że znajomość historii zwiększa zainteresowanie serialem, ale możliwe są dwie - ogólnie mówiąc - przyczyny wspomnianej zależności:

1. oglądano, żeby się dowiedzieć, a więc motywacje poznawcze decydowały o zainteresowaniu serialem.
2. osoby dysponujące większą wiedzą historyczną i interesujące się problematyką, interesowały się również serialem, a więc wiedza decydowała o zainteresowaniu.

Nie można niestety ustalić w oparciu o nasze materiały, w jakim stopniu wiedza historyczna była uprzednia do emisji serialu, a w jakim serial pomógł ją zdobyć. Powyższe hipotezy przedstawiamy graficznie:

1. $\begin{matrix} \text{chęć zdobycia wiedzy} \\ \text{zainteresowanie} \end{matrix} \begin{matrix} \rightarrow \\ \rightarrow \end{matrix} \text{oglądanie serialu} \rightarrow \text{wiedza}$

2. $\begin{matrix} \text{zainteresowanie} \\ \text{wiedza} \end{matrix} \begin{matrix} \rightarrow \\ \rightarrow \end{matrix} \text{oglądanie serialu}$

~

Na schemacie nie zaznaczono charakteru zależności między wiedzą, zainteresowaniem problematyką i oglądaniem serialu, gdyż nie sposób na podstawie naszych materiałów /jedynie 209 wywiadów/ dokonać trójzmiennowych analiz.

Nie ulega wątpliwości, że w omawianych wyżej zależnościach istotny wpływ interweniujący ma poziom wykształcenia, a to dlatego, że:

1. Wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia wzrasta często wymienianie przez respondentów zainteresowanie problematyką jako przyczyny oglądania widowiska.
2. Im wyższe wykształcenie, tym lepsze wyniki w teście wiedzy.

VI PRZYCZYNY OGLĄDANIA WIDOWISKA DEKLAROWANE PRZEZ RESPONDENTÓW

Prosiłiśmy naszych respondentów z badań reprezentatywnych o podanie przyczyn, które spowodowały, że oglądali serial "Przed burzą". Najczęściej wymienianą przyczyną oglądania widowiska /przez 65 % widzów/, było zainteresowanie problematyką w nim przedstawioną. Zainteresowanie to było w różny sposób motywowane:

- chęcią skonfrontowania własnej wiedzy z poglądami autorów serialu.
- chęcią odświeżenia własnych wspomnień, chęcią powrotu do przeżytych osobiście wydarzeń tamtych lat; następnie - ciekawością wobec sposobu realizacji widowiska w jego warstwie treściowej.

Drugą co do częstości wymieniania / 10 % widzów/, przyczyną był przypadek / dotyczy to w dużej mierze widzów sporadycznych/, którzy obejrzeliby tylko 1 lub 2 odcinki serialu;

Trzecią /6 % widzów/ przyczyną wymieniane było zainteresowanie powstałe po obejrzeniu pierwszego odcinka. W dalszej kolejności wymieniano przyzwyczajenie do spędzania wieczorów z

programem telewizyjnym i zwyczajowe oglądanie spektakli Teatru TV w poniedziałki.

Tak częste /65 % widzów/ wymienianie zainteresowania problematyką widowiska jako motywu oglądania, świadczy o wielkiej aktualności spraw związanych z II wojną światową w badanej grupie. We wszystkich grupach wieku i wykształcenia na czoło wśród przyczyn oglądania wysuwa się właśnie zainteresowanie problematyką spektaklu. Tak więc aktualność widowiska jest niezależna od wieku i wykształcenia badanych.

VII OCENY SERIALU

Poprosiliśmy widzów z badań reprezentatywnych o sformułowanie ogólnej oceny widowiska.

Z dotychczas prowadzonych badań odbioru programów radiowych i telewizyjnych wiadomo, że wiarogodnym /tj. różnicującym/ wskaźnikiem ocen pozytywnych w takich pytaniach ogólnych jest odsetek ocen bardzo dobrych. W naszych badaniach wyniósł on 34 %, podczas gdy odsetek ocen negatywnych wynosi 5 %.

Analiza rozkładu ocen bardzo dobrych ze względu na ilość obejrzanych odcinków pozwala zauważyć następującą prawidłowość: odsetki ocen bardzo dobrych rosną wraz z ilością obejrzanych odcinków. Jednocześnie maleją odsetki ocen średnich i negatywnych. 63 % widzów, którzy obejrzeli całe widowisko /8 odcinków, przyznało mu ocenę najwyższą, a tylko 16 % widzów, którzy obejrzeli jeden odcinek lub dwa.

3/. serial był: /N = 462/
bardzo dobry - 34 %
dobry - 48 %
średni, taki sobie - 13 %
słaby - 2 %
zły - 3 %

Zjawisko to można spróbować wytłumaczyć dwojako. Po pierwsze - być może ci widzowie, którym pierwsze oglądane odcinki nie podobały się, po prostu zrezygnowali z dalszego oglądania. Po drugie - mniejsza ilość obejrzanych odcinków świadczyć może o mniejszym zainteresowaniu serialem, którego wynikiem mogą być niższe oceny widowiska.

Ciekawe dane otrzymaliśmy z analizy zależności między ogólną oceną serialu a oceną prawdziwości przedstawionych w nim faktów i wydarzeń oraz interpretacji historii. Otóż odsetek widzów, którzy nie mieli zastrzeżeń co do wiarygodności serialu i ocenili serial bardzo pozytywnie, jest stosunkowo wysoki, wynosi on 43 %. Zarazem w grupie widzów, którzy nie mieli zastrzeżeń co do prawdziwości, nie występują oceny negatywne. Odsetek ocen bardzo dobrych w grupie widzów, którzy mieli zastrzeżenia co do obiektywizmu autorów serialu jest niższy, wynosi 30 %. Automatycznie większa jest ilość ocen średnich i negatywnych w tej grupie / łącznie 20 %/. Podobnie przedstawia się rozkład ocen w grupie widzów, którzy powstrzymali się od wydania opinii o prawdziwości serialu / 23 % ocen bardzo dobrych/. Prawdopodobnie spora liczba respondentów, którzy powstrzymali się od wydania opinii na temat obiektywizmu widowiska / jest ich 32 % wśród ogółu widzów/, w rzeczywistości ma do niej zastrzeżenia ^{4/} i to spowodowało tak poważne analogie w obu grupach. Ogólne zjawisko to wyjaśnia fakt, że prawdopodobnie integralnym elementem oceny ogólnej serialu, który mówi o niesłuchanie kontrowersyjnych w naszym społeczeństwie sprawach, jest ocena prawdziwości widowiska i obiektywizmu jego autorów, postrzeganego przez pryzmat indywidualnych poglądów widzów.

4/. wrócimy do tego tematu przy omawianiu zastrzeżeń co do wiarygodności serialu.

Badanie środowiskowe przyniosło dodatkowe informacje o mechanizmach ferowania ocen. Analiza zależności między poziomem wiedzy historycznej respondentów a ocenami, jakie wystawili oni serialowi wykazała, że częstość przyznawania ocen bardzo dobrych rośnie wraz z ilością prawidłowych odpowiedzi w teście wiedzy. Najczęściej oceny najwyższe przyznawali serialowi ci widzowie, których nazwaliśmy "dobrze poinformowanymi" / a więc ci, którzy w teście udzielili co najmniej dziewięciu prawidłowych odpowiedzi /, najrzadziej natomiast ci, którzy uzyskali najslabsze wyniki w teście. Zresztą w tej grupie widzów spora ich liczba nie dokonała oceny serialu w ogóle. Można więc sądzić, że respondenci posiadający mniejszy zasób wiadomości po prostu nudzili się w czasie oglądania, a więc wiele spraw było dla nich trudnych i niezrozumiałych.

Opisane zależności świadczą o rozmaitości kryteriów, które decydowały o wysokości przyznawanych ocen.

Jedni respondenci oceniali serial na podstawie własnych odczuć, emocji, inni ze względu na kwestie ogólnej natury, np. funkcje, jakie serial spełnia lub może spełniać / być może dlatego takie duże znaczenie dla poziomu ocen miały opinie widzów o obiektywności i wiarygodności widowiska /.

VIII. WIAROGODNOŚĆ SERIALU W OPINIACH RESPONDENTÓW

Oceny prawdziwości obrazu wydarzeń w latach 1938 - 1939, który przywołali autorzy w widowisku "Przed burzą", dokonane przez respondentów, są - jak to powiedziano wyżej - istotnym wskaźnikiem akceptacji widowiska. Zadaliśmy respondentom w badaniach reprezentatywne pytanie:

- 40
- "Jak się Panu/ży wydaje, czy w serialu "Przed burzą" były takie sprawy i problemy, które zostały przedstawione nie - prawdziwie lub niezupełnie prawdziwie ?".

Oto rozkład odpowiedzi na to pytanie:

Tabela VII

Ocena prawdziwości wydarzeń	Dane w % / N = 462 /
Tak, były sprawy pokazane nieprawdziwie	9
Nie, nie było takich spraw	52
Trudno mi powiedzieć	32
Brak danych	7

52 % widzów nie dostrzegło w widowisku spraw przedstawionych nieprawdziwie, spora grupa, niemal jedna trzecia ogółu widzów, powstrzymała się od wydania opinii na ten temat, 7 % to braki odpowiedzi, które jak mówi doświadczenie, często wynikają z winy ankietatorów. Tak dużą ilość odpowiedzi "trudno mi powiedzieć" spróbujemy wyjaśnić wskazując trzy możliwości przyczyn tego faktu:

- problematyka, której poświęcony był serial, jest problematyką drażliwą dla Polaków, angażującą ich emocjonalnie.
- wśród respondentów ogromną większość stanowiły osoby legitymujące się wykształceniem podstawowym i średnim. Osoby z wykształceniem wyższym stanowiły jedynie 6 % ogółu widzów. Można sądzić, że im niższe wykształcenie mają respondenci, tym częściej uważają się za niekompetentnych do wydawania takich sądów. - specyfika sytuacji wywiadu.

24
Respondenci z badanej próby udzielają ankietantom OBOPiSP wywiadu co miesiąc, wiedzą że ankietator do nich wróci i mogą sądzić, że łatwo zidentyfikować ich personalia. Jeśli pamiętać o słabej akulturacji badań ankietowych w naszym kraju i drażli-

wość problematyki serialu, można specyfikę sytuacji wywiadu uznać za jedną z przyczyn sporego odsetka odpowiedzi "trudno mi powiedzieć".

Tabela VIII

Cechy społeczno - demograficzne	Dane w % / N = 462 /			
	Ocena prawdziwości widowiska			
	tak, były sprawy przedstawione nieprawdziwie	nie było takich spraw	trudni mi po- wiedzieć	bez da - nych
<u>Wiek</u>				
do 29 lat	5	54	33	8
30 - 49 lat	7	53	33	7
50 lat i więcej	15	56	20	9
<u>Wykształcenie</u>				
podstawowe i niższe	9	48	32	11
średnie i niepełne średnie	8	59	27	6
wyższe i niepełne wyższe	24	63	13	-
<u>Płeć</u>				
mężczyźni	11	55	27	7
kobiety	8	53	30	9

Analiza danych reprezentowanych w tabeli VIII potwierdza słuszność hipotezy o zależności między poziomem wykształcenia a częstotliwością powstrzymywania się od dokonywania oceny wiarygodności widowiska. 24 % widzów posiadających wyższe wykształcenie, a więc prawie jedna czwarta miało zastrzeżenia co do wiarygodności, jednocześnie najniższy był w tej grupie odsetek odpowiedzi "trudno mi powiedzieć".

Równocześnie znacznie niższy był odsetek odpowiedzi wskazujących sprawę nieprawdziwie w grupie respondentów z wykształceniem średnim /8%/ i podstawowym / 9% /. Tę zależność daje się wyjaśnić całością cech specyficznych dla środowiska ludzi z wyższym wykształceniem - cechuje je refleksyjny i dyskusywny stosunek do świata, wyższe niż w innym środowisku, wiedza i większe zróżnicowanie kontaktów rodzinnych i towarzyskich, kształtujące i modyfikujące postawy.

Mężczyźni nieco częściej, niż kobiety formułowali zastrzeżenia co do wiarygodności serialu. Również częściej mieli zastrzeżenia widzowie pamiętający czasy, które serial przedstawiał, niż widzowie młodzi. Osoby te oceniały widowisko przez pryzmat własnych doświadczeń i zapewne ten fakt spowodował wyższy odsetek odpowiedzi z zastrzeżeniami na temat prawdziwości.

Sięgnijmy teraz do badań środowiskowych, w których zadano respondentom to samo pytanie. Badanie środowiskowe pozwala nam uchwycić ślad innych prawidłowości, decydujących o charakterze odpowiedzi, nie dają one jednak podstaw do uogólnień ze względu na małą liczebność próby.

Analiza zależności między wynikami osiągniętymi przez respondentów w teście wiedzy z oceną prawdziwości serialu w badaniach jakościowych /tabela IX/ wykazała, że bardziej krytyczni w stosunku do serialu byli respondenci, którzy udzielili 9 - 12 prawidłowych odpowiedzi w teście wiedzy. Jednocześnie ^{najwięcej} najwyższy jest w tej grupie odsetek odpowiedzi " trudno mi powiedzieć"

Wyższe odsetki osób, które powstrzymały się od wydania opinii, w grupach osób słabiej poinformowanych, świadczą mogą o tym, że ci badani sądzili, iż nie dysponują wiedzą, poz -

walającą im formułować takie oceny.

Tabela IX

Ilość odpowiedzi prawdziwych w teście	Dane w % / N = 209 /		
	Czy są sprawy przedstawione w sposób nieprawdziwy		
	tak, są sprawy	nie, nie ma takich spraw	trudno mi powiedzieć
1 - 4	13	55	32
5 - 8	22	46	32
9 - 12	40	46	14

Interesujące informacje otrzymaliśmy z analizy zależności między oceną słuszności polityki Polski w tym okresie a zastrzeżeniami co do prawdziwości serialu. Najwyższy odsetek zastrzeżeń pojawił się w grupie respondentów, którzy ocenili politykę Polski wobec ZSRR jako słuszną / aż 52 %/ podczas, gdy w grupie respondentów, którzy sądzą, że polska polityka wobec ZSRR była niesłuszna, wynosi 27 %.

Tabela X 5/.

Polityka Polski wobec:	Dane w % / N = 209 /	
	są zastrzeżenia	brak zastrzeżeń
1. ZSRR		
słuszną	52	31
niesłuszną	27	55
2. Anglia i Francja		
słuszną	39	41
niesłuszną	27	55

Tabela X   cd. 5/.

Polityka Polski wobec:	Dane w % / N = 209 /	
	są zastrzeżenia	brak zastrzeżeń
3. Niemiec		
słuszne	34	42
niesłuszne	27	55

Tę zależność wyjaśnimy następująco: serial dowodzi, że je -
dynym rozsądnym krokiem politycznym w przededniu wojny było
dla Polski zawarcie sojuszu ze ZSRR. Wiemy z innych analiz, że
respondenci, którzy ocenili politykę wobec ZSRR jako słuszną,
najczęściej formułowali zastrzeżenia co do obiektywizmu w od -
daniu intencji polityki ZSRR / 24 % / tych respondentów/.

Tak więc ocena polityki Polski wobec ZSRR jako słusznej
implikowała zarzuty nieprawdziwości.

Analizując zależność między oceną słuszności polityki RP
wobec Anglii i Francji oraz Niemiec a zastrzeżeniami co do
obiektywizmu serialu, można by snuć rozważania podobne do sformu -
łowanych wyżej. Jednak brak tu tak istotnych i ewidentnych
zależności. Świadczy to o strategicznym dla oceny serialu zna -
czeniu, jakie ma dla naszych respondentów sposób przedstawienia
polityki ZSRR w okresie poprzedzającym wybuch wojny.

Jak wspomnieliśmy wyżej, jedynie 9 % widzów w badaniach re -
prezentatywnych / tzn. 42 osoby/ stwierdziło, że w widowisku
były sprawy nieprawdziwe. Respondenci ci wymienili takie za -
rzuty co do prawdziwości, jak:

5/. procenty nie sumują się do 100, gdyż w tabeli nie podano
danych o odpowiedziach "trudno mi powiedzieć".

Tabela XI

procedura
100%

Zastrzeżenia co do prawdziwości	Liczba odpowiedzi /N = 42/
nieprawdziwe oddanie intencji ZSRR,wybie- lenie ZSRR	13
nieprawdziwe przedsta- wienie Anglii i Francji	6
nieprawdziwe przedsta- wienie postaci polskich po- lityków	4
propagandowa i tendencyj- na selekcja faktów,ich układ i kontekst	3
sfalszowane,wypaczone i nieprawdziwe fakty	3

Poniżej cytujemy przykłady typowych, spontanicznych odpowie-
dzi na pytanie o wiarygodność serialu, pochodzące z badań śro-
dowiskowych:

- ja się w tym nie orientuję, ale mnie się wydaje, że praw-
dziwie /pokazano/. Byłam przed wojną i całą wojnę w Warsza-
wie, to widziałam. Na Zamku flaga była, a nikogo nie było,
wszyscy puciekali z tych rządzących i Mościcki i imi.
/kobieta, lat 59, wykształcenie podstawowe, robotnica nie-
wykwalifikowana, małe miasto/.
- mnie przekonał, wszystko było prawdziwe /kobieta, lat 36,
wykształcenie średnie, urzędniczka, małe miasto/.
- prawdziwy, obiecywali, obiecywali jak przyszło co do czego,
to umyli ręce. /mężczyzna, lat 59, wykształcenie średnie,
urzędnik, małe miasto/.
- tak to wtedy czuliśmy, a jak oglądamy, to jak w tamtych

- czasach. /kobieta, lat 64, wykształcenie średnie, gospodyni domowa, Warszawa/.
- prawdziwy. Stwierdzam to na podstawie opinii ojca - historyka /mężczyzna, lat 19, wykształcenie średnie, student, Warszawa/.
  - trudno mi powiedzieć. Kiedyś nie było radia i telewizji i nikt nie wie dokładnie, jaka była polityka /mężczyzna, lat 67, wykształcenie niepełne podstawowe, rolnik, wieś/.
  - obraz na ogół prawdziwy, ale w historii nie ma spraw jednoznacznych, a w serialu były /mężczyzna, lat 39, wykształcenie wyższe, geograf, Warszawa/.
  - zgodne z prawdą. Niemcy byli bardzo na Polskę zawzięci, a szczególnie Hitler. Tamci obiecali pomagać, ale nie pomogli, a ruscy - to wiadomo - pomogą do dziś /mężczyzna, lat 68, wykształcenie podstawowe, rolnik, wieś/.
  - stosunek Sowietów do Polski - samo zakłamanie! Oszustwa w stosunku do aliantów. Cały czas wdzięczyli się do Hitlera. Gdzie te ich dywizje? Byli goli i bosi, uzbrojenie żadne, dopiero jak dostali pomoc od Amerykanów, zaczęli dawać łupnia Niemcom. Stalin prowadził pertraktacje z Niemcami, a udawał, że chce nam pomóc /mężczyzna, lat 67, wykształcenie wyższe, prawnik, Warszawa/.
  - nie była to taka banda idiotów i sprzedawczyków /polscy politycy/, jak przedstawiają to autorzy serialu. Byli to ludzie uczciwi, tylko znaleźli się w sytuacji bez wyjścia. Bali się komunizmu, bo wiedzieli, czym to grozi, byli przewidujący. /mężczyzna, lat 56, wykształcenie średnie, urzędnik, Warszawa/.
  - trudno mi powiedzieć, co konkretnie, ale temat jest zbyt "śmierdzący", żeby autorzy z "Odgórnej konieczności" nie przemycili jakiegoś faktu. /mężczyzna, lat 32, wykształce -

niewyższe, Warszawa/.

- Anglię i Francję pokazano prawdziwie. Ale ZSRR - przesadnie jako "dobry tatuś", który za wszelką cenę chce wszystkim pomóc, dla siebie niczego nie żądając i oferując pomoc na prawo i lewo, i niemal na siłę. Zupełnie fałszywie, bo w polityce nie ma bezinteresowności /kobieta, lat 35, wykształcenie średnie, urzędniczka, małe miasto/.

IX ZALETY I WADY SERIALU

Chcieliśmy dowiedzieć się jakie elementy serialu badań w badaniach reprezentatywnych przez nas przeprowadzonych widzowie aprobowali, a jakie im się nie podobały. Zadaliśmy im więc pytanie o dostrzeżone przez nich zalety i wady widowiska.

Tabela XII

Zalety serialu	Dane w % / N = 462/
wartości historyczno-poznawcze i tematyka serialu	46
dobra gra aktorów i cechy ich doboru	33
serial był ciekawy i trzymał w napięciu	16
obiektywizm i brak tendencji	14
wartości patriotyczno-wychowawcze	10
walory scenariusza: dobór faktów, ustawienie tematu	5

Najczęściej wymienianą zaletą serialu były jego wartości.

historyczno - poznawcze. Respondenci mówili tu o nowych dla nich faktach, które serial przedstawił, o możliwości pogię - bienia dzięki niemu wiedzy historycznej. Często również mó - wiono, że zaletą serialu jest jego tematyka, interesująca dla widzów. Dla uproszczenia analiz tę kategorię wypowiedzi po - traktowaliśmy łącznie z kategorią "Wartości historyczno - poznawcze" , które i tak wśród wypowiedzi respondentów poja - wiają się najczęściej.

Na drugim miejscu wśród najczęściej wymienianych zalet znalazło się uznanie dla gry aktorskiej i celnego doboru aktorów. Warto wspomnieć, że najwięcej pochwał zebrali od widzów Marek Walczewski za rolę Becka i Michał Pawlicki za rolę Ribbentropa. Natomiast Henryk Bista w roli Hitlera wzbudził kontrowersyjne opinie widzów.

Jako trzecia wśród najczęściej wymienianych zalet wido - wiska znalazła się ogólnaⁿ aprobatą dla sposobu realizacji wi - dowiska, wyrażana sformułowaniami: "był ciekawy", "interesują - cy", "trzymał nas w napięciu".

Jakie wady widowiska dostrzegli nasi badani ?.

Otóż najczęściej / 16 % / widzów krytykowało zły dobór akto - rów i złą grę aktorską. Należy oczywiście pamiętać, że wadę tę zgłosili inni respondenci, niż ci, którym ta cecha się po - dobała. W kolejności wśród najczęściej wymienianych wad wi - dowiska na drugim miejscu znalazły się dłużyzny w poszczegól - nych odcinkach i nadmiar komentarzy / 18 % widzów/, na trze - cim - konkretne sceny i fakty, które widzom się nie podobały / 5 % /; kolejno - wady scenariusza i reżyserii /np. "trzeba dużo wiedzieć, żeby zrozumieć"/ - 3 % widzów. Dopiero na piąt - tym miejscu znalazła się krytyka obiektywizmu widowiska i wskazania zafałszowań, przejawisk, tendencyjnej selekcji

faktów / 2% %. Należy wspomnieć, że 41 % badanych stwierdziło, że nie widzi w serialu wad / podczas, gdy zalet nie widzi jedynie 2 % widzów/. Rozkłady odpowiedzi na to pytanie /patrz tabela XIII/ wskazują 13 % odpowiedzi "trudno mi powiedzieć", co w porównaniu z innymi pytaniami kwestionariusza stanowi spory odsetek / dla porównania: w pytaniu o zalety, te odpowiedzi w ogóle nie pojawiały się/. Ten fakt wydaje się potwierdzać nasze rozważanie o przyczynach wysokiego odsetka takich odpowiedzi w pytaniu o prawdziwość serialu.

Tabela XIII

Wady serialu	Dane w % / N = 462 /
wskazano wady	40
brak wad	41
trudno mi powiedzieć	13
brak danych	6

Poniżej przedstawiamy przykłady swobodnych wypowiedzi respondentów o wadach i zaletach. Przykłady pochodzą z badań środowiskowych, gdyż tam respondenci wypowiadali się pełniej:

- Zalety serialu

- sam fakt nadania tego serialu. Poza tym jego rzeczowość i - sędzę - dużo obiektywizmu, a to są dość drastyczne tematy /mężczyzna, lat 37, wykształcenie wyższe, ekonomista, Warszawa /.
- bardzo dużo wartości poznawczych, można sobie wyrobić zdanie na temat tego okresu, tzn. jak się sytuacja rozwijała co na nią wpłynęło, jak wyglądały rozmowy polityczne /.../.
- Nie rozumiałem do tej pory, dlaczego Stalin podpisał pakt

- o nieagresji z Hitlerem, a teraz już wiem / mężczyzna, lat 18, uczeń, wieś/.
- przypomnienie tamtych dni, odświeżenie faktów historycznych. Dla nas, młodych, to dobrze zrobi / mężczyzna, lat 27, wykształcenie średnie, technik samochodowy, wieś/.
  - wspaniali aktorzy, to uczta dla oczu / kobieta, lat 64, wykształcenie podstawowe, emerytka, Warszawa/.
  - dobry spektakl dla młodzieży, bo powinna się uczyć, jak wygląda zachodnia dyplomacja / kobieta, lat 52, wykształcenie średnie, księgowa, małe miasto/.

Wady serialu:

- powinno być napisane, że to zabronione do oglądania dla ludzi powyżej czterdziestki, tych, co pamiętają tamte czasy. To nie ma nic wspólnego z prawdą, to co pokazano. Młodym mogą wmówić to co chcą, ale nas, starych, lepiej by nie denerwowali taką "historią" / mężczyzna, lat 65, wykształcenie średnie, emeryt, małe miasto/.
- niesłychanie rozwleczone, męcząca. gigantomania/ kobieta, lat 55, wykształcenie wyższe, lekarz, Warszawa/.
- za mało faktów. Dużo się mówi o Polsce, a Polski nie wi - dać w tym serialu / kobieta, lat 17, uczennica, małe miasto/.
- zły Hitler / kobieta, lat 48, wykształcenie średnie, Księgowa, Warszawa/.

X TRUDNOŚCI W ODBIORZE WIDOWISKA " PRZED BURZĄ"

W badaniach jakościowych zadaliśmy respondentom pytanie o niejasności i niezrozumienie w odbiorze serialu.

Pytanie to brzmiało :

" Czy było w tym serialu coś, co wydało się Panu/i/ nie -

jasne, niezrozumiałe ?".

Odpowiedzi: dane w % /N = 209/

"tak były takie sprawy " udzieliło	21 %
"nie ,nie było takich spraw" "	61 %
"trudno mi powiedzieć" "	18 %

Najczęściej respondenci mówili o niezrozumieniu przedstawionych faktów historycznych /12 % respondentów/. Chodziło im o takie sprawy, jak niezrozumienie przyczyn antyradzieckiej polityki Polski, przyczyn. "gry na zwłokę" Anglii i Francji oraz niezrozumienia sytuacji politycznej Polski przed wybuchem wojny.

4 % respondentów miało kłopoty z indentyfikacją postaci, pojawiających się na ekranie i skarżyło się na brak komentarzy, wprowadzających na scenę aktorów, kreujących role polityków. 2 % respondentów stwierdziło, że nadmiar faktów i osób prezentowanych w widowisku komplikował odbiór.

Trudności w odbiorze widowiska częściej zdarzały się kobietom, niż mężczyznom; osobom z wykształceniem podstawowym częściej, niż respondentom o wyższym poziomie wykształcenia. Najrzadziej mówili o trudnościach w odbiorze widowiska respondenci w wieku 30 - 49 lat.

XII ZAANGAŻOWANIE EMOCJONALNE WIDZÓW

33 % widzów - respondentów w badaniach jakościowych stwierdziło, że oglądało serial bez emocjonalnego zaangażowania. Stanowią oni grupę osób o racjonalnym, poznawczym stosunku do widowiska. Pozostali widzowie przyznali, że oglądali serial angażując się emocjonalnie w jego treść lub w konkretne sceny, przedstawiane w kolejnych odcinkach. 21 % respondentów powiedziało nam o przeżyciach, jakie wzbudziły w nich takie sceny. jak przemówienie Becka w sejmie, czy wizyta Hachy w Ber-

linie. 12 % badanych mówiło o swoich emocjonalnych reakcjach na przedstawione w serialu zaborcze dążenia Niemiec wobec Europy, a w szczególności wobec Polski, oraz na konkretne atrybuty hitleryzmu - swastyki, mundury, charakterystyczne sceny ze zdjęć dokumentalnych. 10 % respondentów reagowało emocjonalnie na opieszałość Anglii i Francji w rokowaniach i gołosłowność zapewnień o pomocy dla Polski ze strony tych państw. Emocjonalne reakcje widzów wzbudziła również naiwność polityczna polskich przywódców "brak spojrzenia politycznego", "szafowanie duchem narodu" oraz bezsilność RP wobec sytuacji politycznej, w jakiej się znalazła.

Chłodnym, poznawczym stosunkiem do serialu częściej wykazywali się respondenci starsi, pamiętający przedstawione w nim wydarzenia / 48 % /, podczas gdy ludzie młodzi, do 29 lat, tylko w 19 %. Być może widzowie starsi nie przeżyli w czasie emisji zaskoczenia w rodzaju "to było aż tak drastyczne", które mogło spotkać widzów młodych, w pewnej części dość sceptycznych w ocenie opowieści swych rodziców o czasach poprzedzających wojnę; o wojnie.

Emocjonalny odbiór serialu w największym stopniu cechował grupę widzów posiadających wykształcenie średnie i niepełne średnie. Widzowie należący do skrajnych grup, wyróżnionych ze względu na poziom wykształcenia, częściej okazywali poznawczy stosunek do serialu. Przy tym najniższy odsetek widzów angażujących się emocjonalnie wystąpił w tej grupie badanych, którzy wykazali się najniższą znajomością historii / 1 - 4 odpowiedzi prawidłowych w teście wiedzy./.

XIII JAKOŚCIOWE ASPEKTY ODBIORU WIDOWISKA

Interesowała nas również kwestia zgodności poglądów naszych respondentów z interpretacją historii, zawartą w serialu.

W tym celu zadaliśmy naszym respondentom - tylko w badaniach środowiskowych - parę pytań, które pewnych danych na ten temat mogą dostarczyć.

Oceny słuszności polityki Polski, dokonane przez respondentów

Duże znaczenie dla oceny serialu "Przed burzą" miały niewątpliwie osobiste poglądy respondentów na fakty historyczne, w nim przedstawione. Zadaliśmy naszym respondentom pytanie, w którym prosiliśmy o ocenę słuszności polityki Polski wobec państw - aktorów teatru politycznego lat 1938 - 1939, którego głównym bohaterem była Polska, a następnie poprosiliśmy badanych o krótkie uzasadnienie wyrażonych ocen.

Oto prezentacja rozkładu odpowiedzi na pierwszą część pytania:

Tabela XIV

Ocena polityki w stosunku do :	Dane w % / N = 209 /				
	Była to polityka :				
	zdecydowanie słuszne	raczej słuszne	raczej niesłuszne	zdec. niesłuszne	brak zdaf
Niemiec	29	28	16	17	10
Anglii I Francji	11	34	29	12	14
ZSRR	7	14	36	28	15

Spójrzmy na tę tabelę z punktu widzenia tez, postawionych w serialu na temat słuszności polityki Polski wobec tych państw. Serial mówi, że:

- polityka Polski wobec ZSRR była zdecydowanie niesłuszna, ZSRR był jedynie realnie myślącą siłą polityczną w Europie,

linie. 12 % badanych mówiło o swoich emocjonalnych reakcjach na przedstawione w serialu zaborcze dążenia Niemiec wobec Europy, a w szczególności wobec Polski, oraz na konkretne atrybuty hitleryzmu - swastyki, mundury, charakterystyczne sceny ze zdjęć dokumentalnych. 10 % respondentów reagowało emocjonalnie na opieszałość Anglii i Francji w rokowaniach i gołosłowność zapewnien o pomocy dla Polski ze strony tych państw. Emocjonalne reakcje widzów wzbudziła również naiwność polityczna polskich przywódców "brak spojrzenia politycznego", "szafowanie duchem narodu" oraz bezsilność RP wobec sytuacji politycznej, w jakiej się znalazła.

Chłodnym, poznawczym stosunkiem do serialu częściej wykazywali się respondenci starsi, pamiętający przedstawione w nim wydarzenia / 48 % /, podczas gdy ludzie młodzi, do 29 lat, tylko w 19 %. Być może widzowie starsi nie przeżyli w czasie emisji zaskoczenia w rodzaju "to było aż tak drastyczne", które mogło spotkać widzów młodych, w pewnej części dość sceptycznych w ocenie opowieści swych rodziców o czasach poprzedzających wojnę; o wojnie.

Emocjonalny odbiór serialu w największym stopniu cechował grupę widzów posiadających wykształcenie średnie i niepełne średnie. Widzowie należący do skrajnych grup, wyróżnionych ze względu na poziom wykształcenia, częściej okazywali poznawczy stosunek do serialu. Przy tym najniższy odsetek widzów angażujących się emocjonalnie wystąpił w tej grupie badanych, którzy wykazali się najniższą znajomością historii / 1 - 4 odpowiedzi prawidłowych w teście wiedzy./.

XIII JAKOŚCIOWE ASPEKTY ODBIORU WIDOWISKA

Interesowała nas również kwestia zgodności poglądów naszych respondentów z interpretacją historii, zawartą w serialu.

jedynym państwem, które zdawało sobie sprawę z rzeczywistego zagrożenia Niemiec dla pokoju w Europie, jedynym państwem, które chciało pomóc Polsce w jej konflikcie z Hitlerem i jedynym, które tej pomocy mogło udzielić. Polska, widząc w ZSRR drugiego wroga, odrzucała wszelkie możliwości porozumienia z ZSRR, tracąc w ten sposób jedyną szansę rozwikłania swojej dramatycznej sytuacji politycznej.

- polityka Polski wobec Anglii i Francji była raczej niesłuszna. Anglia i Francja początkowo nie zdawały sobie sprawy z zagrożenia Niemiec dla Europy, a później obiecując pomoc na wypadek konfliktu zbrojnego z Niemcami liczyły, że Hitler przestraszy się polskich sprzymierzeńców i zaniecha agresji.

Polska natomiast w mocarstwach zachodnich miała jedynego sprzymierzeńca i ufnie liczyła na realizację sojuszu.

- polityka Polski wobec Niemiec była raczej słuszna.

Raczej - ponieważ przez dłuższy okres czasu rząd RP liczył na możliwość dyplomatycznego rozwiązania konfliktu, a słuszna

- gdyż Polska nie poszła drogą wytyczoną przez Austrię i Czechosłowację, a postąpiła godnie, w imię swych interesów państwowych i narodowych.

Jeśli zgodzić się na taką interpretację serialu, to zgodnie z jego tezami ocenia politykę Polski wobec ZSRR - 28 % badanych, wobec Anglii i Francji - 29 % badanych, natomiast wobec Niemiec - 28 % badanych. Tych respondentów, którzy oceniają politykę Polski wobec wszystkich państw jednocześnie zgodnie z tezami widowiska, jest około 15 %.

Generalnie rzecz biorąc, bardziej krytyczni w stosunku do polityki Polski w tym okresie byli mężczyźni, osoby z wyższym wykształceniem i bardziej zasobne w wiedzę historyczną. Z drugiej strony, osoby o niższym poziomie wykształcenia i te, które

osiągnęły gorsze wyniki w teście wiedzy, znacznie częściej powstrzymywały się od wydania opinii na ten temat. Dla przykładu: 27 % widzów, legitymujących się wykształceniem podstawowym i niższym od podstawowego, odpowiedziało na pytanie dotyczące polityki RP wobec Anglii i Francji "nie mam zdania na ten temat". Odpowiedzi tej udzieliło 13 % osób z wykształceniem średnim i zaledwie 3 % badanych z wykształceniem wyższym.

Wyjaśnienie tych zależności kryje się prawdopodobnie w większej samodzielności myślowej osób wyżej wykształconych / co idzie na ogół w parze z wiedzą/ i mężczyzn. Spory odsetek osób z podstawowym wykształceniem, które powiedziały, że nie mają zdania na temat poruszany w omawianym pytaniu spowodowany jest, być może, faktem, że respondenci ci częściej niż inni nie uważają siebie za wystarczająco kompetentnymi do formułowania opinii

Poniżej prezentujemy typowe uzasadnienie ocen słuszności polityki Polski, swobodnie wypowiedziane przez respondentów.

1. W stosunku do Niemiec:

niesłuszna - sojusz z Niemcami spowodował brak przygotowania politycznego i militarnego do wojny /kobieta, lat 27, wykształcenie nieukończone wyższe, studentka, Warszawa/.

- rząd musiał się liczyć z Niemcami, ale nie widział w nich śmiertelnego wroga /mężczyzna, lat 26, wykształcenie nieukończone wyższe, ekonomista, Warszawa/.

słuszne - w przededniu wojny trzeba było pokazać się Niemcom jako twardy przeciwnik, nie powtarzać sytuacji z Czechosłowacji /mężczyzna, lat 68, wykształcenie wyższe, rencista, miasto 10-20 tys. mieszkańców/.

- Bo jak Hitler chciał zagarnąć Gdańsk, to dobrze, że rząd Polski nie zgodził się /mężczyzna, lat 26, wykształcenie średnie, mechanik, małe miasto/.

2. W stosunku do Anglii i Francji:

niesłuszna - daleko położone, z sąsiadami trzeba było trzymać /kobieta, lat 57, wykształcenie zasadnicze zawodowe, sprzedawczyni, małe miasto/.

- to byli partnerzy, na których nie można było polegać /mężczyzna, lat 41, wykształcenie wyższe, inżynier rolnik, Warszawa/.

słuszne - bo do nich mieli Polacy zaufanie /mężczyzna, lat 27, wykształcenie podstawowe, malarz, małe miasto/.

- były to jedyne mocarstwa militarne, na których Polska mogła się oprzeć przeciw Niemcom /kobieta, lat 29, wykształcenie średnie, pracownik prywatnego handlu, małe miasto/.

3. W stosunku do ZSRR:

niesłuszne - powinniśmy zawrzeć przymierze z ZSRR, bo to nasz sąsiad /mężczyzna, lat 66, wykształcenie podstawowe, reżyser, wieś/.

- mógł to być nasz jedyny, rzeczywisty sojusznik /mężczyzna, lat 26, wykształcenie nieukończone wyższe, ekonomista, Warszawa/.

słuszne - bo Rosja nawet jako sojusznik mogła niby to "Przypadkowo" opanować Polskę /kobieta, lat 27, wykształcenie wyższe, studentka, Warszawa/.

- nie mieliśmy pewności /mężczyzna, malarz, małe miasto/

Ocena postaci ministra Becka

Postać Józefa Becka pełni istotną funkcję w konwencji widowiska "Przed burzą". Chcieliśmy więc dowiedzieć się, jak nasi widzowie oceniają postać ministra taką, jaką pokazano w serialu. Nie ma pewności, czy rzeczywiście respondenci wypowiedzieli się o Becku kreowanym przez Marka Walczewskiego, gdyż Beck jest pos-

tacją silnie emocjonującą Polaków i nie zawsze założenie o możliwości spojrzenia na postać teatralną w oderwaniu od ocen postaci realnej ministra / którą zresztą wielu respondentów pamięta/, wydaje się spełnione.

Większość respondentów pozytywnie oceniły cechy Becka - Walczewskiego jako człowieka /stwierdziła, że był sympatyczny, inteligentny/, lecz tylko niepełna ich połowa doceniła jego uczciwość. Znacznie mniej respondentów przyznało mu takie atrybuty sprawności politycznej, jak umiejętność i trafność przewidywania rozwoju sytuacji politycznej. Żadnej cechy pozytywnej nie przypisała mu około jedna piąta respondentów. Dane te pozwalają potwierdzić słuszność hipotezy o kontrowersyjności postaci ministra i ciekawej, dramatycznej funkcji, jaką tak szeroko potraktowany przez autorów widowiska, pełnił Beck - Walczewski w "Przed burzą".

Minister Beck był postacią silnie wyeksponowaną przez autorów scenariusza. Widzowie pozbawieni szerszej wiedzy historycznej mogli wręcz widzieć w nim polityka decydującego samodzielnie o istotnych problemach państwa. Zadaliśmy im z tego powodu pytanie o znaczenie, jakie przypisują Beckowi w losach kraju w sformułowaniu następującym:

" Proszę nam powiedzieć, jak się Panu/i/ wydaje, czy w ówczesnej sytuacji politycznej losy Polski mogłyby się potoczyć inaczej, gdyby minister spraw zagranicznych był kto inny, a nie Beck ?".

Pytanie to miało pełnić dwie funkcje:

- po pierwsze miało nam przynieść informację o tym, jak nasi respondenci rozumieją historię /politykę/.

Formułując pytanie w ten sposób sądziliśmy, że celowo zawarta w nim sugestia pozwoli wyłonić wśród respondentów tych, Którzy zdają sobie sprawę z mechanizmów ogólnospołecznych

i historycznych, decydujących o losach państwa i narodu oraz tych, którzy odpowiedzialność za dzieje narodu i historyczną rolę przypisują jednostkom. Na takie rozumowanie mogliśmy sobie pozwolić zakładając, że Beck nie był w historii Polski równie indywidualną i znaczącą postacią, jak np. Piłsudski lub w dziejach Niemiec - Hitler, a więc, że nie jego osobowość, przekonania i poglądy decydowały o losach kraju.

- po drugie, miało nam przynieść informacje o tym, jak wielu respondentów ma na ten temat poglądy bliskie sugestiom płynącym z roli, jaką w konstrukcji widowiska pełnił minister. Nie możemy oczywiście ustalić, w jakim stopniu poglądy badanych są pochodne emisji serialu, a w jakim są od "Przed burzą" niezależne, gdyż nie dysponujemy materiałami, które pozwoliłyby zanalizować poglądy, jakie widzowie mieli przed obejrzeniem serialu.

Sporo informacji przynosi już rozkład odpowiedzi na to pytanie: / N = 209 /

ryczej tak - 32 %

raczej nie - 42 %

trudno powiedzieć - 26 %

A więc blisko jedna trzecia naszych respondentów Becka obciążyła odpowiedzialnością za losy kraju. Wśród uzasadnień tej odpowiedzi pojawiają się bardzo różne - takie, w których mówiono o przekonaniach i afiliacjach politycznych ministra /również o jego rzekomo niemieckim pochodzeniu/ lub o jego lekkomyślności politycznej jako o przyczynach klęski dyplomatycznej Polski i narodowej tragedii września 1939 roku i takie, w których respondenci wskazywali konkretne postaci polityków, którzy mogliby inaczej pokierować polityką. W grupie respondentów, którzy odpowiedzieli na to pytanie "raczej nie" znaleźć można wypowiedzi

znoszące sugestię pytania w dwojaki sposób - przez określenie sytuacji Polski w owym czasie jako nie dającej możliwości dyplomatycznego manewru /często znaczy to po prostu; "innego wyjścia nie było"/ lub przez podkreślenie, że nie inny minister, a inny rząd mógłby inaczej pokierować losami państwa, / np. taki, który dążyłby do sojuszu z ZSRR/.

Blisko jedna piąta widzów stwierdza explicite, że postać ministra Becka demonizować nie należy, gdyż nie on decydował i nie on inspirował decyzje polityczne rządu.

Tak więc jedna trzecia widzów - być może nieświadomie - zgadza się z taką wizją sytuacji politycznej Polski, w której dominującą rolę odgrywa Beck.

Oddajemy teraz głos naszym respondentom. Oto ich odpowiedzi na temat:

- dlatego ,że stanowisko Becka było nieprzejednane w stosunku do Wschodu /mężczyzna, lat 49, wykształcenie niepełne średnie, taksówkarz, Warszawa/.
- Beck był zajadłym przeciwnikiem ZSRR, bagatelizował też zachowanie się Niemiec i nastroje antypolskie. Gdyby decydował człowiek o innych poglądach, podjąłby inne decyzje, a to miałyby inne skutki /kobieta, lat 35, wykształcenie wyższe, ekonomista, urzędniczka, małe miasto/.
- bo on ciągnął na swoją /Niemców/ korzyść i nie chciał przepuścić ruskich wojsk /mężczyzna, lat 31, wykształcenie podstawowe, lakiernik, wieś/.
- jakby był Piłsudski, to by było inaczej /mężczyzna, lat 65, wykształcenie średnie, emeryt, małe miasto/.
- urządzał przyjęcia i polowania z Niemcami, zamiast zbierać armię. Jakby im tak nie ufał, tak się z nimi nie przyjaźnił, to we wrześniu wojna by się nie skończyła /mężczyzna, lat 48, wykształcenie średnie, księgowy, małe miasto/.

- Hitler czatował na nas i kto by rządził, nie by nie zmienił /mężczyzna, lat 65, wykształcenie niepełne podstawowe, rencista, wieś/.
- musiałyby być inny ustroj, inny Rząd, inne sojusze wojskowe i inna orientacja polityczna /mężczyzna, lat 33, wykształcenie wyższe, redaktor, Warszawa/.
- Beck był bardzo uczciwym człowiekiem, jego działanie było uczciwe i słuszne, tylko był bezsilny i każdy człowiek byłby bezsilny. w tej sytuacji /kobieta, lat 33, wykształcenie średnie, urzędniczka, Warszawa/.
- nie tylko jeden Beck miał takie zapatrywania, ale była to polityka całego rządu, byliśmy w sytuacji podbramkowej i nie ma znaczenia, czy był to Beck czy kto inny /kobieta, lat 26, wykształcenie wyższe, klimatolog, Warszawa/.
- nie ma tu znaczenia konkretna postać, lecz pewne linie polityki rządu polskiego, której minister spraw zagranicznych musiał się podporządkować /Mężczyzna, lat 45, wykształcenie wyższe, pracownik naukowy, Warszawa/.
- Beck robił to, co mu kazali /kobieta, lat 38, wykształcenie niepełne podstawowe, gospodyni domowa, małe miasto/.

Intencje telewizji w opiniach respondentów

Zadaliśmy naszym badanym pytanie:

" Jak się Panu/i/ wydaje, dlaczego Telewizja Polska zdecydowała się pokazać tak obszerny serial o sytuacji poprzedzającej wybuch II wojny światowej?".

Sądziliśmy, że odpowiedzi na to pytanie pozwolą nam uzyskać wiedzę o tym, co w fakcie emisji widowiska widzowie uznali za najważniejsze, a więc jakie wartości serialu cenią oni najbardziej. Przy tym sądziliśmy, że pytanie to nie spełni roli uzupełnienia pytania o zalety widowiska, gdyż zalety widzowie

wymieniali, mając na uwadze w zasadzie siebie samych, a więc mówili o tych wartościach widowiska, które były istotne z ich osobistego punktu widzenia. Natomiast odpowiadając na pytanie o przyczyny emisji serialu respondenci brali pod uwagę dwa, bardziej ogólne aspekty widowiska:

- jego wartość ogólnospołeczną
- jego propagandowe funkcje

Wyróżniliśmy kilka typów wypowiedzi:

1. Odpowiedzi uzasadniające emisję serialu zainteresowaniem problematyką II wojny światowej w Polsce i koniecznością wiedzy historycznej.
  - chodziło o to, żeby pokazać jak się rządy kłóciły między sobą i jak do tej wojny doszło /mężczyzna, lat 26, wykształcenie niepełne średnie, mechanik, małe miasto/.
  - bo o tym, jak to się wtedy działo, mogli wiedzieć ludzie uczeni, a teraz to i chłop na wsi będzie trochę bardziej oświecony /kobieta, lat 28, wykształcenie podstawowe, gospodyni domowa, wieś/.
2. Odpowiedzi wskazujące patriotyczno - wychowawcze przyczyny emisji serialu, stwierdzające, że sprawy przedstawione w widowisku powinny być znane każdemu Polakowi, a szczególnie ludziom młodym, którzy tych czasów nie przeżyli.
  - żeby przypomnieć ludziom, jak to było, bo niektórzy nie wiedzą, szczególnie młodzi nie wierzą, jak to było /kobieta, lat 46, wykształcenie niepełne podstawowe, gospodyni domowa, Warszawa/.
  - chyba jest to dla młodzieży, która nie przeżyła tego, dla jej wiadomości. Znają to z opowiadań starszych, a tak to obejrzą /kobieta, lat 68, wykształcenie średnie, rencistka, Warszawa/.

3. Odpowiedzi, podające jako przyczynę emisji serialu jego aktualność polityczną ze względu na renesans faszyzmu, trwające procesy zbrodniarzy hitlerowskich, nowe i sprzeczne opinie o genezie II wojny światowej, pojawiające się na Zachodzie /rehabilitujące Niemcy i Hitlera/ oraz ze względu na nieustające zbrojenie i groźby wojny.
- bo udało im się zebrać materiał i przypomnieć, że sprawa jest ciągle aktualna, ze względu na procesy zbrodniarzy hitlerowskich /mężczyzna, lat 47, wykształcenie średnie, technik mechanik; Warszawa/.
  - żeby uczulić pokolenie obecne na sprawy polityki Niemiec i przestrzec przed niebezpieczeństwem /kobieta, lat 57, wykształcenie średnie, Księgowa, małe miasto/.
4. Odpowiedzi mówiące o konieczności stałego rewidowania po - gładów historycznych, a konieczności oderwania historii od propagandy i likwidacji tematów "tabu" w środkach masowego przekazu. W takim kontekście emisji serialu jest w opinii respondentów punktem przełomowym w dziejach polskiej propagandy.
- myślę, że poprzednio było wiele ocen niesłusznych, dano ten serial, żeby dać ocenę socjalistyczną /mężczyzna, lat 66, wykształcenie wyższe, urzędnik, Warszawa/.
  - najwyższy był czas, żeby skończyć z tematem "tabu". Chwała Bogu, że tak zrobili z tym serialem /mężczyzna, lat 38, wykształcenie wyższe, geograf, Warszawa/.
  - bo wszystkie filmy pokazują tylko kawałki wydarzeń, a tu telewizja pokazała w całości, jak doszło do wojny, telewizja chce pokazać całość spraw i prawdziwie /kobieta, lat 28, wykształcenie podstawowe, rolnik, wieś /.
5. Odpowiedzi wskazujące propagandowe przyczyny emisji wido-

- wiska, a więc potrzebę uzasadnienia sojuszu z ZSRR, celowość i racjonalność socjalizmu w Polsce, a również potrzebę odwrócenia uwagi od trudności dnia codziennego w naszym kraju.
- tendencje propagandowe. Obracanie się w kręgu tak eksponowanych problemów II wojny jest próbą odwrócenia uwagi od spraw takich jak trudności dnia codziennego / mężczyzna, lat 37, wykształcenie wyższe, kartograf, Warszawa/.
  - może dlatego, że chcemy przypomnieć o tym jak do tego doszło, żeby nie popełnić starych błędów i uzasadnić naszą obecną politykę i solidarność z państwami socjalistycznymi /mężczyzna, lat 35, wykształcenie wyższe, geograf, Warszawa/.
  - żeby społeczeństwo doszło do wniosku, że przedwojenna Polska źle sobie dawała radę z rządem / Mężczyzna, lat 57, wykształcenie podstawowe, kontroler jakości, małe miasto/.
  - gdyż teraz jest nastawienie na rzekome pokazywanie prawdy, grzebanie się w brudach celem ich niby wybielenia /mężczyzna, lat 29, wykształcenie średnie, zecer, małe miasto/.
6. Odpowiedzi poddające w wątpliwość rzeczowość intencji TVP, wskazujące na przypadek, brak możliwości wyboru emitowanych programów
- chyba z okazji 33 rocznicy wybuchu II wojny światowej /Mężczyzna, lat 17, wykształcenie podstawowe, pakowacz, małe miasto
  - oni już zupełnie nie mają co nadawać /mężczyzna, lat 29, wykształcenie wyższe, prawnik, Warszawa/.
  - bo za to im płacą i chleb dobry z tego mają /mężczyzna, lat 76, wykształcenie niepełne podstawowe, rolnik, wieś/.

Emisja widowiska "Przed burzą" była ważnym wydarzeniem dla publiczności telewizyjnej.

Refleksje widzów o serialu potwierdziły raz jeszcze powszechną opinię o wadze dyskusji wobec spraw II wojny światowej dla opinii publicznej. Widowisko było dla widzów bodźcem nie tylko emocjonalnym / ze względu na ich osobisty stosunek do okoliczności wybuchu II wojny światowej i tragedii lat wojny/, lecz również intelektualnym. Świadczą o tym bogate wypowiedzi badanych przez nas widzów, szczególnie w badaniach środowiskowych, w których respondenci mieli możliwość gruntownego i pełnego wypowiedzenia swoich opinii. Co więc, emisja serialu była okazją do zweryfikowania własnych poglądów badanych na tematy szersze, niż tylko problemy sytuacji politycznej Polski przez wybuchem wojny, a więc kwestia racjonalności generalnego kierunku naszej obecnej polityki i wyborów politycznych, których Polska dokonała w latach czterdziestych. Analizy przez nas przeprowadzone dowiodły, że spore-różnicujące-znaczenie dla opinii widzów o serialu miały ich poglądy na historię i politykę, a także zakres wiedzy, którą dysponowali. Z tego względu badania, które przeprowadziliśmy, okazały się w praktyce nie tylko badaniami odbioru widowiska, lecz również - w pewnym sensie - badaniami świadomości historycznej i politycznej. W tym kontekście trzeba zwrócić uwagę na fakt, iż z jednej strony ocena wiarygodności widowiska jest wyrazem aprobaty /bądź dezaprobaty/ dla treści przekazywanych przez środki masowego przekazu, z drugiej natomiast strony - poglądy naszych respondentów, bezpośrednio dotyczą stosunku badanych do naszej aktualnej rzeczywistości.

Na podstawie przeprowadzonych badań można również sformułować przypuszczenie, że programy telewizyjne tego typu, co widowisko "Przed burzą" mogą pełnić istotną - opiniotwórczą - rolę propagandową.